Весна Ђукић[1]
Факултет драмских уметности, Београд

316.356.4:316.752(497.11)
316.752:299.5(=163.41)"19/20"
COBISS.SR-ID 221956364

ДУХОВНА ПОКОЛЕБАНОСТ: ОДНОС СЕКУЛАРИЗАЦИЈЕ И КОЛЕКТИВНОГ ПАМЋЕЊА У СРБИЈИ[2]

Апстракт

Предмет рада је утицај секуларизације и политике идентитета на колективно памћење у наднационалној држави Југославији, формираној након Другог светског рата и Србији након њеног распада. Емпиријско истраживање обухвата правно-политичке инструменте државне политике идентитета, институционализоване праксе памћења, лично сећање учесникâ ових процеса, као и доступне дигитализоване интернет садржаје који компјутерски писменим генерацијама омогућавају промишљање питања личног и колективног идентитета. Прикупљене чињенице су анализиране према Асмановој класификацији четири типа колективног памћења: миметичко, материјално, комуникативно и културно памћење.

Кључне речи

секуларизација, идентитет, памћење, држава, Православље

Измишљено је ново врховно божанство, нови врховни идол: држава (комунистичка). Диктатура безбожништва захтева да се томе идолу принесе на жртву све: и савест, и вера, и памет, и тело и све видљиво и невидљиво.

Архимандрит др Јустин Поповић, 1960.

1 djukic.vesna@gmail.com

2 Текст је настао као завршни рад у оквиру научноистраживачког пројекта бр. 178012 *Идентитет и сећања: транскултурални текстови драмских уметности и медија (Србија 1989-2015)*, Факултета драмских уметности (Универзитет уметности у Београду) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Увод

Према Асмановој класификацији постоје четири типа колективног памћења (Асман, 2011:16-18, 145): **миметичко памћење,** које обухвата сврсисходне радње, навике и обичаје које учимо кроз опонашање, тј. имитирање; **памћење предмета,** које се односи на представе о потребама човека који је инвестирао себе у те предмете, те они представљају одраз њега самог, подсећају га на његову прошлост, претке итд.; **комуникативно памћење** које подразумева језик и способност комуницирања са другима; и **културно памћење** које се схвата као простор у који спадају сва три претходна облика памћења када поред своје сврхе додатно поседују и „културни смисао кодиран и артикулисан у заједничком језику, знању и заједничком сећању". Тај збир заједничких вредности, искуства, очекивања и тумачења ствара „симболички свет смисла", односно „слику света" неког друштва.

Проучавање миметичког памћења у овом раду се односи на деловање у јавном и породичном животу које се учи преносом и опонашањем сврсисходног и практично примењивог знања управљања државом, организације школства и породичног васпитања деце; материјално памћење – на однос државе као претежног власника према сакралној културној баштини српског народа на листама светске културне баштине УНЕСКО-а; комуникативно памћење – на коришћење српског језика и ћириличног писма у савременој јавној и пословној комуникацији и културно памћење – на предају смисла кроз историјску свест о пореклу и развоју српског народа од оснивања средњовековне државе до данас.

Квалитативно емпиријско истраживање, спроведено са циљем да се проучи утицај секуларизације на памћење и политике идентитета, обухватило је следеће методе и технике прикупљања и обраде добијених података:

1. Компаративну анализу правно-политичких инструмената јавних практичних политика повезаних с политиком идентитета у три временске тачке пресека: 1) прва тачка пресека обухвата период пре Другог светског рата: од оснивања Краљевине СХС до оснивања Краљевине Југославије; 2) друга тачка обухвата период после Другог светског рата: од доношења Устава ФНРЈ 1946. до Устава СФРЈ којима је Србија утемељена као конститутивни део Југославије и 3) трећа – период након демократских избора у Србији 2000. када је конституисана Република

Србија. Проучавање је обухватило уставе, законе и подзаконска акта две секуларне државе основане на негацији/забораву и афирмацији/памћењу и сећању предтоталитарних правно-политичких тековина. Основни метод овог дела емпиријског истраживања је медијска археологија примењена с циљем да се установи колико су подаци о односу државе према културним вредностима Православља од комунизма до данас доступни јавности *on-line*, те у којој мери они могу да утичу на културу памћења и (ре)дефинисање појединачног и колективног идентитета православних хришћана у савременој Србији.

2. Фокус групу са припадницима три генерације Срба православне вероисповести рођене између 1930-те и 1993-е. У групи је било 8 пунолетних учесника (4 мушког пола и 4 женског пола) из 4 породице пореклом из 4 различита дела Србије (јужна Србија, Шумадија, Банат и Београд); припадници Прве генерације учесника рођени су у периоду између 30-те и 40-те године 20. века, Друге – између 50-те и 60-те, а треће између 85-те и 95-те. Учесницима су постављена четири питања: 1. Кад сте крштени; 2. Шта за вас подразумева хришћански живот; 3. Која је сврха и смисао православних хришћанских вредности; и 4. Да ли сте васпитали децу у духу православног хришћанства. Од укупног броја, пет учесника има завршен факултет, један студира, а двоје има средње школско образовање. Разговор с учесницима фокус групе вођен је у оквиру пројекта „Идентитет и сећање", 28. јула 2015. године.

Миметичко памћење у јавној и приватној сфери

Устав Федеративне Народне Републике Југославије из 1946. године, донет након Ослобођења од фашизма, укинуо је монархистичко уређење и дефинисао новостворену државу као савезну народну државу републиканског облика (глава 1, члан 1). У Србији је, одмах након његовог службеног доношења, пред Војним већем Врховног суда ФНРЈ започет политичко-идеолошки поступак суђења против команданта Краљевске војске у отаџбини – генерала Драгољуба Михаиловића који је, потом, стрељан и сахрањен на месту непознатом јавности до данас. Оцењујући законитост тог процеса, Виши суд у Београду је, након 70 година, на основу изведених доказа, закључио да он није био спроведен уз поштовање права окривљеног (*Политика*, 14. 5. 2015) будући да је Врховни суд ФНРЈ ометао одбрану, а новоуспостављена извршна власт учествовала у доношењу одлуке противно принципу независности судства.

Истовремено је краљевској династији Карађорђевић онемогућен повратак у домовину, а последњи монарх Краљевине Југославије, Петар II Карађорђевић, је до смрти живео у изгнанству.

Уставом ФНРЈ је даље експлицитно формулисано да је црква одвојена од државе, иако је грађанима зајамчена слобода савести и вероисповести (члан 25). Таква уставна одредба не само што значи да је новостворена савезна држава одвојена од цркве, већ и да су све народне републике у њеном саставу такође секуларне. Претходни Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, донет на Видовданској уставотворној скупштини 1921. године, није садржао одредбе о односу државе и цркве док је Устав Краљевине Србије из 1901. године, познат као Октроисани Устав, у Првој глави о облику владавине, државној вери и државној области садржавао одредбу да је државна вера у Србији Источна Православна, а да је Православна Црква Краљевине, „по догматама једнака са Источном Васељенском Црквом", независна и аутокефална (члан 3) какав статус је стекла у 12. веку. Такође је одређено да Краљ, као поглавар државе, и његова деца која наслеђују сва краљевска права, „морају бити вере источне православне" (чланови 6,7), што се односило на Краља Александра Првог и династију Обреновића која је у време доношења овог Устава владала Србијом.

Такве, у сваком погледу супротне, уставне одредбе ФНРЈ и Краљевине Србије показују да нова, „народна власт", није опонашала сврсисходно и практично примењиво знање управљања државом развијено у претходним монархистички уређеним државама, иако се оно у погледу односа државе и цркве највише разликовало у односу на Краљевину Србију. Тако је након Другог светског рата, по угледу на Француску (1905) и друге западноевропске земље, први пут успостављен систем којим је држава одвојена од цркве. У таквом режиму, цркве се сматрају приватним установама у чији рад се држава не меша, већ га само својим законима регулише. Држава, с друге стране, не дозвољава црквама да се мешају у државне послове, при чему све цркве имају у потпуности равноправан положај (Правна, 1979: 264).

Уставом ФНРЈ је, такође, предвиђено да школе могу бити искључиво државне и као такве одвојене од цркве (члан 38). Ова послератна тековина је потврђена Уставом СФРЈ донетим 1974. године којим је додатно прецизирано да верске заједнице, одвојене од државе, могу оснивати само верске школе за припрему свештеника (члан 174). Тиме је трајно

верска настава искључена из државних школа, а на основу Уредбе из 1952. и Богословски факултет (основан 1920.) искључен је из Београдског универзитета.

С друге стране, иако Устав из 1946. није укинуо слободу вероисповести грађана, у животу се дешавало да зајамчена слобода није поштована. Снажну кампању ширења антирелигиозног мишљења и понашања правна наука објашњава променом односа према највишем државотворном акту. Да би „савремени устави то уистину били, они морају имати бар два својства: треба да ограничавају политичку власт и обезбеде одговарајућа јемства да се те границе не могу прекорачити, а да се не почини одговарајуће кажњиво дело. Још је важније да се тим границама обезбеди неприкосновеност сфере слободе и људских права, у коју власт не сме да задре, а да одговарајућим јемствима не буде у томе спречена или кажњена ако се дрзне да то учини" (Чавошки, 2011: 101). Устав ФНРЈ није имао ниједно од два важна својства савремених устава. У животу се није поштовала прокламована слобода вероисповести и било је неважно шта пише у уставу, јер је владајућа партија била изнад устава и за њу изричите уставне забране и ограничења нису важила. Владајући комунисти су знали „да им није потребно уставно овлашћење за спровођење антирелигиозне пропаганде, наметање марксистичког погледа на свет и осујећивање јавног исповедања вере и веронауке за децу и омладину, него да се то може чинити и *via facti*, мимо, па и против устава" (Чавошки, 2011: 87-88). Тако успостављен тоталитарни режим, у условима апсолутног политичког монопола Комунистичке партије на власти, започео је антирелигиозну кампању одмах након ослобођења.

Руковођена паролама: „Носим капу с три рога и ратујем против Бога", „Ми смо против Бога и владара, против Цркве и олтара", „Устај сељо, устај роде, да те браним од господе, од попова мантијаша и осталих зеленаша" (Џомић, 1997: 26), новоуспостављена „народна власт" је по кратком поступку, без доказивања и утврђивања кривице у редовном судском поступку, у „народним судовима" судила и осудила на смрт и/или губитак свих грађанских права, стотине хиљада православних хришћана[3],

3 Тачан број комунистичких жртава у годинама рата и непосредно након ослобођења од фашизма је тешко утврдити будући да различити извори износе различите податке; гроф Николај Толстој у својој књизи *Министар и масакри* пише да су партизани у току 1944. и 1945. побили око 350.000 људи, али то није коначан број будући да су се комунистички злочини настављали и током наредне деценије по чему се могу мерити с усташким злочинима за које се сматра да су најстравичнији; у: Џомић, Велибор В, 1997, Цетиње: Светигора, стр. 27.

одузимала им имовину, прогонила свештенство и монаштво, палила, рушила и затварала манастире и цркве, те православље потиснула из јавног живота. Због снажне репресије тоталитарног режима који се плашио „субверзивних садржаја памћења" (Асман, 2011: 87), сведочанства о страдањима Српске Православне Цркве и грађана и комунистичким злочинима почела су да се појављују у јавности тек крајем 20 века и након демократских избора 2000.[4] Тиме је „историја одоздо" доприносила да се полако и постепено развије знање и памћење о последицама секуларизације државе којом су управљали острашћени атеисти. Будући да, према Асману (Асман, 2011: 41) колективно памћење иде у оба правца: напред и назад, те да не реконструише само прошлост, већ промишља и искуство садашњости и будућности, објављене студије сећања утичу како на поимање прошлости, тако и на промишљање садашњости и будућности православних хришћана у савременој Србији.

О томе да се они поново окрећу религиозности, и поред репресивне јавне практичне политике секуларне Југославије, сведочи податак да само 3% грађана Србије данас себе сматра атеистом. Међу најрелигиознијим се сматрају управо млади (*Блиц,* 13. 4. 2015) за које се веровало да ће политиком заборава из самосвести о себи искључити све елементе православног хришћанског идентитета које су стварали њихови преци у прошлости, а прекинули њихови родитељи.

Имајући у виду да рупа између живог сећања савременика – „floating gap" у временском распону износи око 80 година (Асман, 2011: 71), након чега наступа заборав, истраживали смо њихова лична сећања с циљем да установимо какав однос према православном хришћанству имају различите генерације рођене у периоду снажне идеолошке пропаганде „против Бога". Анализом резултата фокус групе организоване за потребе истраживања[5], може се закључити следеће: Сви испитаници

4 У издаваштву су предњачиле издавачке установе Митрополије црногорско-приморске „Светигора" из Цетиња, „Двери српске" из Београда и сопствена издања протојереја Сава Б. Јовића.

5 На прво питање **„Кад сте крштени"** 5 од 8 учесника је одговорило да није крштено на рођењу. Међу већином (5 од 8), двоје (2 од 5) је вољом родитеља крштено у СПЦ пре поласка у основну школу, а троје (3 од 5) је својом вољом крштено у СПЦ током треће деценије живота – знатно након пунолетства. Мањина учесника (3 од 8) је крштена одмах по рођењу, као и њихови родитељи од којих већина није могла бити учесник фокус групе будући да није међу живима. Са њима би број учесника био повећан с 8 на 14 (2 учесника су давала податке о својим родитељима); на друго питање **„Шта за вас подразумева хришћански живот"** сви учесници су одговорили да то значи следеће: 1. одлазак у цркву на Литургију недељом и другим православним празницима по календару СПЦ;

се изјашњавају као православни хришћани иако већина није у детињству васпитана у духу хришћанства. На основу добијених података излази да је „нулта генерација родитеља" (није обухваћена истраживањем) изазвала прекид православног васпитања деце и миметичког памћења православних хришћанских традиција и обичаја. То је генерација рођена почетком 20 века (између 1900-1910) која је, иако крштена одмах по рођењу и васпитана у православном духу, као родитељ, већ током Другог светског рата, а нарочито у периоду након Ослобођења, престала да практикује православну веру да би заштитила сопствену децу од прогона и репресије тоталитарног режима у Југославији. Због тога припадници „прве генерације испитаника" нису овладали нормама православног хришћанског живота опонашањем родитеља. Њихова деца која припадају „другој генерацији испитаника", те норме такође нису могла да стекну миметичким памћењем и опонашањем родитеља који ни сами нису практиковали све норме православног хришћанства. Али, и поред тога, већина њих се у зрелим годинама вратила православљу, захваљујући чему су њихова деца – припадници „треће генерације испитаника", овладали основним нормама православног хришћанског живота пре пунолетства. Међутим, ниједан припадник све три генерације испитаника није развио миметичко памћење православних хришћанских норми у раном детињству, већ су у старијој животној доби улагали значајан напор да надокнаде недостатак хришћанског васпитања у породици. Непознавању моралних норми православног хришћанства које нису стечене у породици процесом културализације, тј. акултурације, допринела је и чињеница да ни у процесу социјализације у школи нису добили потребна знања јер је током друге половине 20. века веронаука искључена из наставног програма школског образовног система. У том

2. пост, исповест и причешће; 3. крсна слава; 4. духовни разговори са свештенством и монаштвом; 5. читање Новог завета, Житија светих и друге православне хришћанске литературе; 6. поштовање и делотворна примена свих православних хришћанских норми понашања; на треће питање **„Која је сврха и смисао православних хришћанских вредности"** сви учесници су одговорили да је то познање истине кроз веру у Бога и свету Тројицу: Оца, Сина и Светога Духа. Али, они на различите начине практикују веру у Бога и живе хришћанским животом: један број (3 од 8) иде на све литургије и причешћује се сваке треће недеље, други (3 од 8) то ради повремено – за време великих хришћанских празника и постова, а трећи (2 од 8) је усредсређен на кућне православне обичаје и породичне догађаје (Бадње вече, Ускрс, крштења, венчања и сахране); на последње – четврто питање **„Да ли сте васпитали децу у духу православног хришћанства"** изузев 2 припадника „треће генерације" који немају децу, сви остали (6 од 8) су одговорили да с васпитањем своје деце у духу православља нису отпочели одмах по њиховом рођењу. Мањина припадника „друге генерације" је с таквим васпитањем почела касније, али пре њиховог поласка у основну школу (2 од 6), док „прва генерација" то није чинила због страха од одмазде Комуниста (4 од 6).

периоду, све до почетка 90-их година 20. века, свако јавно испољавање религиозности је било непожељно, па су испитаници „прве и друге генерације" били принуђени да примењују аутоцензуру или подносе строге санкције за своје религиозно понашање у јавном и приватном простору. Оно је укључивало одлазак у цркву, на изворе чудотворне водице, учешће у литијама, сва обележја религиозности у домовима (икона, кандило, кадионица и др) као и ношење крста и бројанице у склопу културе одевања. „Трећа генерација" испитаника је одрастала у периоду када се испољавање религиозности није кажњавало, али ни они нису имали веронауку у школама будући да је тај предмет као изборни враћен у наставни програм Уредбом о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи Владе Републике Србије тек 2001. када је верска настава уведена у прве разреде основних и средњих школа (члан 13).

Иако највећи број учесника истраживања у детињству није могао да учи о Православљу опонашањем родитеља, те је „прескочио" најзначајнији период васпитања када се утемељују вредносни обрасци понашања, они су „рупу између живог сећања" премостили у зрелим годинама сопственим избором.

Ако на основу аналогије поредимо животне циклусе, може се закључити да је исто потребно и секуларној држави, будући да знање и способност управљања државом послератна тоталитарна Југославија није наследила од претходних државних управа. Угледавши се на западноевропске државе које нису оствариле аутокефалност цркве, она је избором републиканског државног уређења одмах ушла у адолесцентски период негације свих вредности преходних монархија које су политичку традицију уградиле у црквену традицију. Имајући у виду да је карактеристика тоталитаризма „што партија на власти елиминише готово целокупан претоталитарни плурализам" (Линц, Степан, 1998: 65), тиме је „народна власт", Комунистичке партије у монопартијској држави показала своју тоталитарну природу. Та „властодржачка самовоља" (Чавошки, 2011: 101), или „патолошка ароганција" према Адижесовој теорији животних циклуса предузећа, могла би бити узрок томе што Југославија није ушла у фазу „топ форме", већ је након само четири деценије дошло до девијантне фазе „прераног старења" и патологије „развода" када се, почетком 90-их, та држава распала.

Материјално памћење сакралних објеката и предмета

Скраћењу животног циклуса послератне Југославије допринело је и одузимање имовине и богаћење државе на рачун других. Асман ову кардиналну грешку изазвану похлепом, пореди са „ћелијама рака" у људском организму (Асман, 2011: 145), па се лако може разумети зашто је та држава прерано остарила.

Њен однос према цркви је већ од 1945. резултирао доношењем читавог низа закона и подзаконских аката којим је црквама и верским заједницама одузимана покретна и непокретна имовина. На тај начин је секуларна држава постала њен власник, па се поставља питање шта је она с том имовином радила, а посебно какав је однос имала према православним светињама и сакралној баштини српског народа. У покушају да одговоримо на то комплексно питање које у својој сложености излази из оквира овог истраживања и захтева посебна проучавања[6], фокусираћемо се само на судбину једног манастира у Србији. Студија случаја „Сопоћани" заснована је на компаративној анализи статуса Манастира посматраном у три временске тачке пресека: 1960. –манастир је претворен у музеј, 1979. – уписан је у листу светске културне баштине у оквиру целине „Стари Рас и Сопоћани" и 1996. година – долазак монаштва и обнова духовног живота.

Каква је судбина ове православне светиње била 15 година након оснивања секуларне државе, писано сведочанство је оставио прогнани професор Богословског факултета др Јустин Поповић: „улазиш у Свете Сопоћане и плаћаш четрдесет динара, музејску улазницу! Јер Сопоћани су већ музеј; и тамо нема светих богослужења" (Поповић, 2014: 534).

Тако видимо да се „заборав" сакралних објеката и предмета који имају ритуално-симболичку улогу, највише односио на губитак основних функција због којих су створени. Без богослужбеног живота у манастиру „Сопоћани" и другим затвараним манастирима у Србији (Војловица, Ковиљ и др.), изгубљена је њихова сврха и вредност за друштво. Она није у томе да представља ремек дело људског креативног генија, већ у духовној мисији која се остварује „језиком вере" – молитвом (Пјевач, 2009: 78). То значи да нису настали у жељи ктитора да стварају умет-

6 Према подацима Дирекције за реституцију основане на основу Закона о реституцији, Српска Православна Црква је до 2008. поднела 1602 захтева који се односе на повраћај одузете покретне и непокретне имовине.

ност, већ да уметношћу изразе снагу вере у Бога. С друге стране, у секуларној атеистичкој Југославији, средство је постало циљ, а права сврха и смисао манастира-музеја су занемарени.

Да је музејска заједница под снажним идеолошким притиском атеизације друштва занемаривала етичке стандарде професије (Ђукић, Вићентијевић, 2015) сведочи и даља судбина Манастира у периоду уписа у УНЕСКО листу светске културне и природне баштине у оквиру заштићене културно-историјске споменичке целине „Стари Рас и Сопоћани". Један од два универзална критеријума номинације подразумева да целина представља јединствен или изузетан доказ о културној традицији или цивилизацији која живи или која је нестала. И управо ту лежи проблем будући да сакрална традиција у атеистичком друштву више не живи у јавној сфери. На основу тога се може закључити да је номинацијом пружен доказ да је она нестала на основу најмање три разлога.

Први разлог је репресивна и рестриктивна природа атеистичког режима усмерена на свештенство и монаштво која манастире претвара у сакралне музеје. Будући да се у њима не одвија богослужење, из манастира и цркава се покретни сакрални предмети преносе у световне музеје. То за последицу има слабљење религије у секуларном друштву, по чему се Југославија није битно разликовала од западноевропских држава тог периода. Стварајући музеје као „световне катедрале" рационално грађанско друштво одбацује „неистовременост" чије посредовање – као „бит религије", омогућава живот „у два времена" (Асман, 2011: 86). И управо је та способност посредовања одузета светињама и сакралном мобилијару који су из манастира Сопоћани пренети у музеје. Изван цркава и манастира у којима се одвија Литургија и богослужбени живот, ти предмети више не посредују Божје присуство које прожима живот православних хришћана. Кроз „живо сећање" они увек изнова проживљавају Исусово рођење, распеће и васкрсење и друге историјске догађаје иако су се одиграли крајем старе и почетком нове ере. То је могуће само кроз живу веру у живог Бога (Поповић, 2014: 534) и „искуство живе цркве која се непрестано обнавља" (Флоровски, 2005: 145). У „световним катедралама", то није могуће.

Други разлог због којег верујемо да је номинацијом пружен доказ да је духовна традиција нестала с простора средњовековне престонице српске државе је садржан у чињеници да већину становништва чине Бошњаци муслиманске вероисповести који не посећују православне

храмове. Трећи разлог се огледа у чињеници да је Манастир доживео духовну обнову тек 1996. године када је 10 монаха и искушеника прешло из манастира Црна река и обновило богослужења у „Сопоћанима" (Сопоћани, 2011: 62), дакле, око 20 година након заштите и уписа у светску листу културне баштине.

Тако видимо да у тренутку номинације он није представљао духовно средиште православних хришћана, већ манастир – музеј који је, као и Устав ФНРЈ, представљао „украсни излог за иностранство" и уверљиву обману за лаковерну унутрашњу јавност (Чавошки, 2011: 42). Касније ће се показати да та политика није имала одлучујућег утицаја како на међународну, тако ни на унутрашњу јавност. Југославија није била чланица Савета Европе управо због непоштовања људских права, а унутрашња јавност није била толико лаковерна колико трпељива.

Комуникативно и културно памћење

Да тоталитарне владавине и диктатура уништавају језик, памћење и историју (Асман, 2011: 87), говори већ сам податак да је употреба ћириличног писма у издавачкој индустрији у Југославији достигла историјски минимум након Другог светског рата. Према резултатима пројекта „Преглед положаја српске ћирилице у култури и јавној комуникацији", који је 2014. спровео Завод за проучавање културног развитка, то се нарочито односи на период од 1958. до 1988. године. Узрок таквог односа према писму српског народа може се тражити у уставним одредбама свих наднационалних држава Југославија, како монархистичког, тако и републиканског типа, почев од Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. у којем је „српско-хрватско-словеначки језик" дефинисан као службени језик (члан 3) ове уставне, парламентарне и наследне монархије. Касније је Уставом СФРЈ (1963) предвиђена равноправност језика народа Југославије и њихових писама без експлицитног навођења који су то језици, док је „српско-хрватски језик" успостављен само за потребе командовања у Југословенској народној армији у којој ће се војна обука и администрација вршити на том језику (члан 42). Како се догодило да је језик предвиђен за употребу само у војсци ушао у јавну комуникацију у тој мери да је латинично писмо тог језика скоро потпуно потиснуло ћирилицу српског језика, тек треба да буде предмет будућих изучавања.

Одговор на то питање не даје ни скуп лингвиста, књижевника, културних и научних радника из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине познат као „Новосадски договор". На том скупу одржаном у Новом Саду 1954. године, у намери да оба писма, латиница и ћирилица, буду равноправна, одлучено је да „треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма што ће се постићи у првом реду школском наставом" (*Политика,* 12. 12. 2014)[7]. Иако савремена лингвистичка србистика стоји на становишту да је „погрешно схватање равноправности писама" суштински допринело одумирању српске ћирилице, она тиме не улази у објашњење самог узрока проблема који се огледа у различитом схватању „равноправности". Док су ову демократску тековину други народи у Југославији схватили као могућност да и даље користе латинично писмо које су одувек користили, српски народ ју је схватио као могућност да научи писмо које није користио. Или, тачније, прихватио је писмо које није користио од 9. века када су византијски мисионари Ћирило и Методије, ширећи писменост и хришћанство међу Словенима, конструисали ћирилицу као писмо словенског језика. Овладавање латиницом спровођено је институционалним путем кроз наставне планове и програме основних и средњих школа у Србији у којима се латиница учила подједнако као и ћирилица. Научени у школи да користе оба писма, читаоци су без великог отпора прихватали и продукцију издавачке индустрије која је значајно смањила број књига и периодике штампаних ћириличним писмом. Тако је, заправо, и поред бројности Срба у Југославији, као и поред формалне равноправности језика и писма, српско-хрватски заменио српски, а латиница ћирилицу.

Међу малобројним тумачењима, у најмању руку, необичног опредељења српског народа да се одрекне своје језичке културе и писма, пружила је Српска православна црква у Поруци Светог архијерејског сабора упућеној православном српском народу поводом обележавања педесетогодишњице страдања Србске цркве и народа (1941-1991). У њој се, између осталог, каже:

> *Живели смо, ево, и као појединачне личности и као народна заједница, већ пола века у наметнутом – а за понеког од нас и добровољ-*

7 Закључке са скупа пренео је 12. 12. 2014. дневни лист *Политика,* под насловом „Како је српски преименован у српскохрватски" објављеном у интернет издању листа; за потребе истраживања аутор овог рада је интернет локацији приступио 27.12.2014. и цитирао делове чланка, али годину дана након објављивања (24.11.2014) он није пронађен на истој локацији http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Kako-je-srpski-preimenovan-u-srpskohrvatski.sr.html

но изабраном – ропству и понижењу. Најстрашније у том периоду било је свеопште разарање душа и народног хришћанског духа, културе, морала, човечности, личног и општег достојанства [...] Навешћемо само неке од рана и духовних болести које су кроз рат, и од рата наовамо, до данас, запретиле да опустоше душу и живот српског народа [...] Ратна пустошења, разарање храмова и културних вредности и – од свега најгоре – геноцидно уништавање небројених људских живота довело је у питање и сам опстанак нашег народа [...] Послератна власт, сагласно својим идеолошким предрасудама, угрозила је Цркву, лишивши је њених добара и осудивши је на смрт. Истовремено је угрозила и јединство српског народа наметањем вештачких деоба и стварањем, од његовог живог ткива, непостојећих нација. Тек ће будућност открити какве су све последице тог свестраног притиска на Цркву и на јединство српског народа. Али од свих тих деоба погубнији је био систематски спровођени напор да се он одвоји од свог вековног духовног, културног, етичког и језичког предања. Тиме је дубоко угрожена његова самосвест и историјско памћење, а тиме и његов опстанак. (Џомић, 2000: 13).

У поруци је, дакле, Свети Архијерејски Синод СПЦ експлицитно указао на „напор" да се српски народ одвоји од свог духовног, културног, етичког и језичког предања које се с генерације на генерацију преноси од 12. века када је родоначелник династије Немањића – Стефан Немања, основао државу српског народа са седиштем у Старом Расу. Ако се изузму окупације страних сила, то је једини пут да је народ прихватио да живи у ропству и понижењу од „народне власти" само да на насиље не би одговорио насиљем. Иако у супротности са становиштем савремене етике и морала која у средиште друштвеног живота ставља појединца и његов интерес, то се вероватно може објаснити низом врлина православних хришћана, од кроткости и трпљења до праштања (Пјевач, 2009: 94, 127, 141) које стоје супротно од гнева и освете. Ипак, ово питање, ипак, треба препустити истраживањима православне етике и морала јер у великој мери надилази оквире наше теме.

Анализу комуникативног памћења као језичког предања којим се преноси и смисао живота с генерације на генерацију српског народа, закључићемо констатацијом да је језик као кључни идентификатор националног културног идентитета Срба у последњих стотину година претрпео велике промене којима су, поред устава, највише допринеле образовне и културне политике. Школе су имале одлучујући утицај бу-

дући да се у њима учио српско-хрватски језик, а користила оба писма, док су издавачи претежно користили латинично писмо што потврђују и резултати истраживања Завода за проучавање културног развитка.

Сада ћемо се вратити садржају поруке Светог архијерејског сабора која сублимира све последице страдања српског народа повезане с претходним проучавањима миметичког, материјалног и комуникационог памћења. То нас доводи до последњег, по свему судећи, кључног облика памћења, а то је *културно памћење*. Ако оно садржи предање смисла (Асман, 2011: 17), онда се предањем с генерације на генерацију преноси и смисао живота. Као такво, оно је уграђено у самосвест српског народа која, према академику Српске академије наука и уметности Сими Ћирковићу, једном од најбољих познавалаца средњег века на простору Србије, произилази из припадности Српској православној цркви (Ћирковић, 2015: 448-450). Он истиче да је у развитку српског народа, пресудан био период државе Немањића која је заједно са српском аутокефалном црквом скоро два века представљала оквир у којем се изграђивала српска етничка свест. За каснији развитак „српства" у смислу српске свести, припадања Србима, Академик каже да се нарочито значајна чини околност да је држава схватана истовремено као световна и религијска, као што су и њени вођи виђени са неподељеним функцијама световних и црквених старешина. Према њему, та свест се очувала и у 17. и 18. веку након масовних сеоба Срба на нове просторе јер су „те масе имале у својој свести одређене представе о томе шта их спаја у једну заједницу и шта их одваја од других". Томе је допринео и кнез Лазар који је ишао стопама немањићких претходника и „отпочео нови циклус владара светитеља". Улога цркве у формирању, чувању и преношењу српске свести имала је за последицу да се „припадање српској цркви столећима сматрало за битно обележје српства", те Ћирковић закључује да се Срби прилагођавају свету који се мења, али остају верни својој вери све до наших дана.

Дакле, како се може разумети на основу оба анализирана текста, самосвест и историјско памћење српског народа нераскидиво су повезани с духовном традицијом и аутокефалном црквом још од средњег века. Судећи по броју припадника српске националности православне вероисповести у Србији на почетку друге деценије 21. века (*Данас*, 11. 12. 2013)[8], он се током наредних векова није променио и поред свих страдања и иску-

8 Према резултатима Пописа из 2011. године преко шест милиона становника Републике Србије је православне вероисповести (84,6 одсто од укупног броја).

шења кроз које је пролазио српски народ. Није се променио ни током 20. века када су све државе Југославије, почев од Краљевине СХС, преко послератне ФНРЈ, па све до СРЈ, настојале да створе југословенски идентитет и утичу на културно памћење због страха од субверзивних садржаја који су могли да угрозе идеолошке темеље свих наднационалних држава Југославија ствараних у том периоду.

Међутим, медији у Србији и 20 година након распада Југославије, доприносе прекиду историјског памћења о чему Душан Т. Батаковић каже: У медијском простору „нема места за историјске поуке, а сећање се свело на неколико последњих година, повремено чак и недеља, јер су искушења, страдања, економско исцрпљивање и сваковрсно трпљење, предуго трајали". Указујући да је у моралној димензији најопаснија „духовна поколебаност", Батаковић истиче да је она у вези с недостатком сећања и смањеним утицајем историјских поука на живот савременог друштва оптерећеног великим политичким, социјалним и економским проблемима (*Блиц*, 24. 10. 2012).

Према универзитетском професору Драгану Недељковићу, оснивачу Катедре за српски језик, књижевност и цивилизацију на Универзитету у Стразбуру (1955) и Сорбони (1969-1972), искушења и страдања су једина константа развоја српског народа који је непрекидно суочен с покушајима прекида историјског памћења и заборава управо оних вредности које су пресудне за изградњу идентитета и самосвести. Спремност да се она прихвате и живот настави у складу с вишевековним вредносним системом (*Новости*, 22. 6. 2013) је још једна особина која се великим делом стиче управо захваљујући памћењу и упркос рестрикцијама и репресијама тоталитарног режима послератне секуларне Југославије.

Закључак: живот у два времена

Репресивна јавна практична политика тоталитарног режима у Југославији је чинила велики напор да сврха материјализованих институционализованих пракси памћења не поседује културни смисао кодиран и артикулисан у заједничком језику, знању и заједничком сећању. Тај збир заједничких вредности, искуства, очекивања и тумачења који ствара симболички свет смисла, односно „слику света" неког друштва је, због свог субверзивног садржаја, био непожељан за државу засновану на „властродржачкој самовољи" и „патолошкој ароганцији". Зато је у

Југославији успостављен „савез" владавине и заборава који је свим расположивим средствима комуникацијске контроле и технологије пружао отпор продору историје. Баш како Асман каже, цитирајући Орвела – *постојала је само садашњост у којој је партија увек у праву*.

Коначно, на основу свега, можемо закључити да је секуларизација била правно-политички оквир атеизације послератног друштва. Њиме је владајућа Комунистичка партија у монопартијској држави стекла *de jure* и *de facto* монопол на власт која по својој природи није била само тоталитарна, већ и атеистичка. Користећи легитимну физичку и симболичку силу, она је за „непријатеље" именовала монархију, Бога, православну цркву, свештенство и вернике. Монархија је у потпуности искључена из јавног живота, али је политика идентитета путем различитих облика институционализованог „заборава", само привремено успела да из јавне сфере потисне експлицитне манифестације „неистовремености" православља, што према Асману представља бит религије и културног памћења.

Живот „у два времена" обновио се након нестанка тог режима, што доказује истинитост теорије Николаја Берђајева у студији „Филозофија неједнакости" да се „нова култура не може створити а да нема никаквог предања, континуитета с ранијом културом, те поштовања предака". Тако се јасно показује разлика између експлицитне и имплицитне културе од којих је прва, покушај стварања „нове" једнодимензионалне културе „ослобођене" предаје смисла, док је друга – заснована на вишевековној самосвести и православном предању, опстојавала и упркос репресији. Прву су чиниле институционализоване манифестације световног живота наднационалне заједнице, а другу – суштина Православља као система вредности, етичких и моралних норми, веровања и обичаја Православних Хришћана, утемељен још у средњовековној Србији.

Стога се рекурс на потиснуту религиозност, репристинација православља и повратак памћења огледа у свим резултатима спроведеног емпиријског истраживања као напор државе и друштва да се поново успостави равнотежа између експлицитних и имплицитних садржаја културе.

Литература

- Адижес, Исак (1994). *Управљање животним циклусима предузећа*, Нови Сад: Прометеј
- Асман, Јан (2011). *Култура памћења,* Београд: Просвета
- Берђајев, Николај (1990). *Филозофија неједнакости*, Подгорица: Октоих
- Дерикоњић, Мирослава, „Рехабилитација Драже Михаиловића", *Политика,* 14. 5. 2015.
- Дирекција за реституцију РС, http://www.restitucija.gov.rs/direkcija-za-restituciju.php
- Ђорђевић, Бане, Недељковић, Драган: „Срби су криви без кривице", *Новости,* 22. 6. 2013, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:440370-Dragan-Nedeljkovic-Srbi-su-krivi-bez-krivice
- Ђукић, Весна, Вићентијевић, Данијела (2015). Вера за вечеру: православна култура и национални идентитет Србије, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, број 27, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију ФДУ, стр. 301-317.
- *Еванђељска лествица врлина светога аве Јустина* (2009). приредила др Невенка Пјевач, Београд: Благодарник
- Linc, Huan, Stepan, Alfred (1998) *Demokratska tranzicija i konsolidacija – Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa,* Beograd: Filip Višnjić
- „Како је српски преименован у српскохрватски", *Политика*, 12. 12. 2014, http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Kako-je-srpski-preimenovan-u-srpskohrvatski.sr.html
- Ово су најрелигиозније земље света. На ком месту је Србија?, *Блиц*, 13. 4. 2015. http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/550450/Ovo-su-najreligioznije-zemlje-sveta-Na-kom-mestu-je-Srbija
- *Октроисани устав Краљевине Србије из 1901.* (2013). *Мој Устав,* Београд: YUCOM, http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Oktroisani-ustav-iz-1901.pdf
- Палић, Светлане „Пројекат велике Албаније је већ далеко одмакао", интервју с Душаном Т. Батаковићем, *Блиц,* 24. 10. 2012, http://www.blic.rs/Vesti/Politika/349154/Projekat-velike-Albanije-je-vec-daleko-odmakao
- Поповић, др Јустин (2014). *Истина о Српској Православној Цркви у комунистичкој Југославији*, Catena mundi, књига 2, стр. 533-537, Београд: Catena mundi; интернет издање Цетиње: Светосавље,

http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Istorija/Lat_istina_o_SPC_u_komunistickoj_Jugoslaviji.htm
- *Правна енциклопедија* (1979). Београд: Савремена администрација
- „Резултати пописа становништва, Србија 2011". *Данас,* 11. 12. 2013, http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1157758.
- *Сопћани* (2011). Цетиње: Светигора
- Стефановић, Синиша (2014). *Преглед положаја српске ћирилице у култури и јавној комуникацији* (Прелазни извештај прве фазе истраживања), Београд: Завод за проучавање културног развитка, http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/01/cirilica_kao_standard_u_srbiji.pdf
- Ћирковић, Сима (2015). „Моравска Србија у историји српског народа", *Српска историја на светским веригама*, треће издање, књига прва, приредио Предраг Драгић Кујук, Београд: Catena mundi, стр. 446-450.
- *Уредба о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи* (2001). Влада РС http://www.vere.gov.rs/KSCVZ/uploads/dokumenti/001%20skola%20uredba.pdf
- *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* из 1921. (2013). *Мој Устав,* Београд: YUCOM http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1921.-za-sajt.pdf
- *Устав Федеративне Народне Републике Југославије* из 1946 (2013). *Мој Устав,* Београд: YUCOM, http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav1946.pdf
- *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* из 1974 (2013). *Мој Устав,* Београд: YUCOM http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf
- Флоровски, Георгије (2005), *Хришћанство и култура*, Београд: Логос
- Чавошки, Коста (2011). *Устав као средство агитације и пропаганде: Устав Федеративне Народне Републике Југославије од 31. јануара 1946*, Београд: Институт за савремену историју и Службени гласник
- Џомић, Велибор В. (1997). *Страдање српске цркве од комуниста*, Цетиње: Светигора; електронско издање објављено у сарадњи издавачке установе „Светигора" са „Пројекат Растко – Библиотека српске културе на Интернету", http://www.rastko.rs/istorija/dzomic-stradkom/index.html

Vesna Đukić
Faculty of Dramatic Arts, Belgrade

SPIRITUAL DILEMMAS: THE RELATIONSHIP OF SECULARIZATION AND COLLECTIVE MEMORY IN SERBIA

Summary

The topic of the paper is the influence of secularization on identity policy and collective memory in supranational state of Yugoslavia, following the Second World War and Serbia after its desolution. The empirical research includes legal and political instruments of state indentity policy that was followed by an institutionalized culture of „collective oblivion", personal memory of participants in these processes, as well as the available digitalized Internet content, which enable contemporary generations to think about the issues of personal and collective identity. The collected facts were analzyed according to the Assmann's classification of four types of collective memory: mimetic, material, communicative and cultural memory. The basic conclusion of the paper is that secularization was the legal-political instrument of the atheization of society in post-war Yugoslavia. By using it, the governing Communist Party achieved de jure and de facto monopoly on the authority, which in its nature was not just totalitarian, but also atheist. On the other hand, the recourse of forgotten religiousness, repristination of Ortodox tradition and the return of the supressed memory is reflected in all of the results of conducted empirical research.

Key words

secularization, identity, memory, state, Orthodoxy